

Onderbouwing hoogte vestigingssteun jonge ondernemers

Harry Kortstee, Harold van der Meulen, Rene Grootsholten, Coen van Ruiten en Walter van Everdingen

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

Onderbouwing hoogte vestigingssteun jonge ondernemers

Harry Kortstee, Harold van der Meulen, Rene Grootcholten, Coen van Ruiten en Walter van Everdingen

Dit onderzoek is uitgevoerd door Wageningen Economic Research in opdracht van en gesubsidieerd door het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, in het kader van het Beleidsondersteunend onderzoeksthema 'Waardecreatie en verdienmogen' BO-43-109-017/ KD-2023-013.

Wageningen Economic Research
Wageningen, april 2023

RAPPORT
2023-059
ISBN 978-94-6447-674-3

Kortstee, Harry, Harold van der Meulen, Rene Grootsholten, Coen van Ruiten en Walter van Everdingen, 2023. *Onderbouwing hoogte vestigingssteun jonge ondernemers*. Wageningen, Wageningen Economic Research, Rapport 2023-059. 28 blz.; 0 fig.; 12 tab.; 9 ref.

Om de Nederlandse landbouw gezond en concurrerend te houden, is de instroom van jonge landbouwers in de agrarische sector in Nederland nodig. Daarom zal er een openstelling vestigingssteun jonge landbouwers komen. Het doel van dit onderzoek is om inzicht te geven in verwachte economische effecten van verschillende niveaus van vestigingssteun op de overnamesom en rendement na overname. Deze onderbouwing kan gebruikt worden bij de afweging welk niveau van vestigingssteun uiteindelijk daadwerkelijk gaat worden toegepast.

Trefwoorden: jonge landbouwers, vestigingssteun, overname

Dit rapport is gratis te downloaden op <https://doi.org/10.18174/629368> of op www.wur.nl/economic-research (onder Wageningen Economic Research publicaties).

© 2023 Wageningen Economic Research

Postbus 29703, 2502 LS Den Haag, T 070 335 83 30, E communications.ssg@wur.nl, www.wur.nl/economic-research. Wageningen Economic Research is onderdeel van Wageningen University & Research.

Dit werk valt onder een Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel 4.0 Internationaal-licentie.

© Wageningen Economic Research, onderdeel van Stichting Wageningen Research, 2023

De gebruiker mag het werk kopiëren, verspreiden en doorgeven en afgeleide werken maken. Materiaal van derden waarvan in het werk gebruik is gemaakt en waarop intellectuele eigendomsrechten berusten, mogen niet zonder voorafgaande toestemming van derden gebruikt worden. De gebruiker dient bij het werk de door de maker of de licentiegever aangegeven naam te vermelden, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat zij daarmee instemmen met het werk van de gebruiker of het gebruik van het werk. De gebruiker mag het werk niet voor commerciële doeleinden gebruiken.

Wageningen Economic Research aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Wageningen Economic Research is ISO 9001:2015 gecertificeerd.

Wageningen Economic Research Rapport 2023-059 | Projectcode 2282300598

Foto omslag: Shutterstock

Inhoud

Woord vooraf	5
Samenvatting	6
S.1 Conclusie	6
S.2 Discussie	7
1 Inleiding	9
1.1 Aanleiding	9
1.2 Onderzoeksvraag	9
2 Uitwerking overname en vestigingssteun	11
2.1 Methode	11
2.2 Situatie bij overname de afgelopen 11 jaar	12
2.2.1 Gemiddelde structuur- en economische kenmerken overnamejaar	12
2.2.2 Zicht op bandbreedte in een sector	14
2.3 Benadering invloed bedragen vestigingssteun	15
2.4 Feedback banken, accountants en NAJK	17
3 Positioneren Nederland ten opzichte van de EU	19
3.1 Economische positie Nederland	19
3.1.1 Activabehoefte Nederland ten opzichte van omliggende landen	19
3.1.2 Activabehoefte per sector Nederland ten opzichte van omringende landen	20
3.1.3 Gemiddelde inkomen per bedrijf in Nederland ten opzichte van omringende landen	20
3.1.4 Economisch beeld op hoofdlijnen	21
3.2 Vestigingssteun jonge landbouwers in Vlaanderen	21
4 Conclusies en/of aanbevelingen	23
4.1 Conclusies	23
4.2 Discussie	24
Bronnen en literatuur	25
Bijlage 1 Besparing op rente en aflossing	26
Bijlage 2 Overzicht marge voor overname	27

Woord vooraf

Om de Nederlandse landbouw gezond en concurrerend te houden is de instroom van jonge landbouwers in de agrarische sector in Nederland nodig. Daarom zal er een openstelling vestigingssteun jonge landbouwers komen. Het doel van deze regeling is om primair generatievernieuwing op het platteland te bevorderen en secundair een duurzame landbouwtransitie te bewerkstelligen.

Het doel van dit onderzoek is voor het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) om inzage te krijgen in de verwachte economische effecten van verschillende niveaus van vestigingssteun op de overnamesom en rendement na overname. Deze onderbouwing kan gebruikt worden door LNV bij de afweging welk niveau van vestigingssteun uiteindelijk daadwerkelijk gaat worden toegepast.

De auteurs bedanken iedereen die hen van informatie heeft voorzien.

Ir. O. (Oiaf) Hietbrink
Business Unit Manager Wageningen Economic Research
Wageningen University & Research

Samenvatting

Om bedrijfsovernames te bevorderen wordt door het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) gewerkt aan een openstelling vestigingssteun jonge landbouwers. Het doel van deze regeling is om primair generatievernieuwing op het platteland te bevorderen en secundair een duurzame landbouwtransitie te bewerkstelligen.

Aangezien een wetenschappelijke onderbouwing aan de hoogte van de steun ten grondslag dient te liggen, is er behoefte aan inzicht in de effecten van verschillende hoogtes van vestigingssteun bij bedrijfsovernames.

Het doel van dit onderzoek is voor LNV om inzage te krijgen in de verwachte economische effecten van verschillende niveaus van vestigingssteun op de overnamesom en rendement na overname. Deze onderbouwing kan gebruikt worden door LNV bij de afweging welk niveau van vestigingssteun uiteindelijk daadwerkelijk gaat worden toegepast.

S.1 Conclusie

Vanuit de sector wordt positief gereageerd op de vestigingssteunmaatregelen in de komende GLB-periode (2023-2027). Ondernemers hebben het na bedrijfsovername vaak financieel gezien het lastigst. Steun van minimaal € 25.000 euro verlicht de financieringslasten bij de overnemer; er hoeft immers netto minder geleend te worden.

Overnamesom

Voor dit onderzoek zijn data gebruikt uit het Bedrijveninformatienet van Wageningen Economic Research van bedrijven die in de periode tussen 2010 en 2021 een overname hebben doorlopen. Hierbij is de 'Mutatie eigen vermogen door toe en/of uittredingen' gebruikt als benadering voor de overnamesom.

- Gemiddelde overnamesom is € 775.000. Er is een grote spreiding tussen bedrijfstypen in de land- en tuinbouw variërend van gemiddeld € 660.000 euro bij melkvee, € 925.000 bij andere veehouderij tot bijna € 1,1 mln. voor opengrondstuinbouwbedrijven.
- Daarnaast is er ook een grote spreiding binnen een bedrijfstype. Ter illustratie bij melkvee: bij de kleinsten bedroeg de overnamesom bijna € 500.000 en grootsten circa € 1,1 mln.

Steunbedrag als aandeel van de overnamesom

Voor de totale groep varieert de bijdrage van de vestigingssteun in de gemiddelde overnamesom van 3% bij € 25.000 steun tot 13% bij € 100.000 steun. Het effect van de steun in relatie tot de bedrijfsomvang is duidelijk aanwezig. Ter illustratie: een aandeel van 10% steun op de overnamesom wordt gemiddeld bereikt bij € 75.000 vestigingssteun, bij de kleinste bedrijven bij € 50.000 en bij de grootste bedrijven bij € 100.000 steun.

Steunbedrag met effect op financieringslasten

Vanuit beleid is de keuze gemaakt om alle bedrijfsopvolgers hetzelfde bedrag te geven onafhankelijk van bedrijfstype en omvang. In deze notitie is verkend welke economische effecten te verwachten zijn van de verschillende hoogtes voor vestigingssteun. Vestigingssteun in de vorm van een subsidie versterkt het eigen vermogen, waardoor minder vreemd vermogen aangetrokken hoeft te worden. Daardoor nemen de aflossingen af waardoor de financieringslasten na de overname worden verlicht.

Op basis daarvan zijn de volgende punten belangrijk bij de afweging om welk bedrag uiteindelijk gekozen gaat worden:

- Bij alle niveaus van vestigingssteun worden de financieringslasten bij overname verlaagd.
- Bij een standaardbedrag van € 25.000 wordt het grootste effect verwacht bij kleinere bedrijven waar de overnamesom gemiddeld het laagst is.

- Voor de middengroep en grotere bedrijven hebben bedragen vanaf € 50.000 pas enig effect op de marge en worden daarmee een prikkel in het overnameproces.

Andere EU-landen

De Nederlandse vermogenssituatie en inkomensvorming op bedrijfsniveau in de landbouw heeft de volgende kenmerken ten opzichte van de omringende landen en de EU:

- Nederland heeft naar verhouding de bedrijven met de hoogste waarde aan activa vergeleken met de buurlanden. De Nederlandse land- en tuinbouw is hiermee kapitaalsintensiever dan buurlanden.
- Het inkomen per onbetaalde arbeidsjaareenheid (aje) is in Nederland wel iets hoger in vergelijking met België, Vlaanderen en Duitsland. Hiervoor is dus wel meer vermogen nodig. Daarbij ontstaat er een toename van de verdien capaciteit naarmate het bedrijf groter is.
- Vlaanderen heeft al jarenlange ervaring met steun bij vestiging/bedrijfsovername. Het gemiddeld uitgekeerde bedrag is € 50.000 euro waarbij in de regeling onderscheid wordt gemaakt naar de omvang van het bedrijf. De steun varieerde van € 40.000, € 55.000 en € 70.000 (bedrijven met groter verdienvermogen kunnen een hoger steunbedrag ontvangen). De nieuwe regeling voor de periode 2023-2027 voorziet in steunbedragen van € 40.000, € 70.000 of € 100.000 afhankelijk van de omvang van het bedrijf.

Steunbedrag versus bereik van de regeling

Het beschikbare budget bedraagt circa € 75 mln. gebaseerd op 600 bedrijfsovernames per jaar in de komende GLB periode (2023-2027). Door de gemaakte beleidskeuze om elk bedrijf eenzelfde steunbedrag te geven zal bij een eventueel toenemende steunhoogte per bedrijf steeds minder bedrijven geholpen kunnen worden bij een vast budget van € 75 mln.

Tabel S1 De invloed van de hoogte van het steunbedrag op het aantal deelnemers bij vast budget

Steunbedrag	Aantal deelnemers	Gem. aantal per jaar (circa)
25.000 euro	2.986	600
50.000 euro	1.493	300
75.000 euro	995	200
100.000 euro	747	150

Beleidsmatig ligt dan de vraag in welke mate men het vaste budget nog wel of niet wil wijzigingen. Zie ook Discussie hieronder.

S.2 Discussie

Beschikbare budget, vestigingssteunbedrag en aantal begunstigden

Voor de periode kalenderjaar 2023-2027 is in totaal 74,65 mln. euro gereserveerd. Het aantal over te nemen bedrijven in die periode is ingeschat op 2.986 (bijna 600 aanvragers per jaar gemiddeld). Hiermee is per overname 25.000 euro beschikbaar. Hoe hoger het steunbedrag, hoe minder aanvragers gebruik kunnen maken bij een vast budget, tenzij het budget wordt verruimd. Gezien de verplichting monitoring tot tussentijdse monitoring kan overwogen worden om dan te bezien of bijsturing van subsidie bedragen wenselijk is.

Vestigingssteun en bedrijfsomvang

Nederland heeft ervoor gekozen om uit te gaan van één en hetzelfde steunbedrag ongeacht de bedrijfsomvang van een bedrijf bij overname. Beschikbare cijfers laten zien dat er grote spreiding is in overnamesommen en hierdoor ook een verschillend effect van steunbedragen voor de bedrijven. Gezien onder andere de ervaring in Vlaanderen met een koppeling tussen omvang van steun en bedrijfsomvang is het aan te raden het gebruik van de regeling het komende jaar (of de komende jaren) te monitoren en hierbij ook de optie om de omvang van steunbedragen te relateren aan de bedrijfsomvang mee te onderzoeken. Op deze manier is er een betere aansluiting mogelijk tussen steunbedrag en wat bedrijfsmatig bij de overname nodig is.

Gebruik van de SVC en SVC+

De Standaardverdiencapaciteit (SVC) geeft een beeld van de vergoeding voor de inzet van arbeid en kapitaal dat een bedrijf op basis van standaarden gemiddeld in een jaar behaalt met de agrarische productie. De SVC houdt geen rekening met de rol van overige activiteiten, bijvoorbeeld multifunctionele landbouw zoals zorglandbouw, boerderijverkoop, recreatie, etc. Ook wordt geen rekening gehouden met vergoedingen die boeren ontvangen vanuit overheidsbetalingen (waaronder de GLB-betalingen). Met betrekking tot multifunctionele landbouwactiviteiten kan het dus betekenen dat een bedrijf met een beperkte agrarische activiteit met de nadruk op de verbredingstak qua omzet onder de grens van 15.000 euro SVC blijft en zo niet in aanmerking komt voor vestigingssteun. Momenteel loopt er in opdracht van LNV een project waarbij in het kader van het NPLG wordt onderzocht of de SVC niet kan worden uitgebreid met overige inkomsten en overheidsbetalingen (GLB) tot een perspectiefindicator SVC+. Wanneer er een SVC+ beschikbaar komt, dan is het advies om deze indicator te gaan gebruiken als criterium voor economisch perspectief.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

De vergrijzing in de landbouw neemt toe en de kosten voor een bedrijfsovername zijn hoog. De landbouwprijzen voor onder meer grond in Nederland zijn de hoogste in de gehele EU. Hierdoor remt de instroom van jonge landbouwers in de agrarische sector. De instroom van jonge landbouwers is nodig om de Nederlandse landbouw gezond en concurrerend te houden.

In 2020 (meest recent beschikbare data) had 60% van de land- en tuinbouwbedrijven in Nederland met een bedrijfshoofd van 51 jaar of ouder geen opvolger. Dit betekent dat de komende 15 jaar circa 20.000 land- en tuinbouwbedrijven zullen verdwijnen of dat de bedrijfsopvolging op een andere manier moet worden geregeld, bijvoorbeeld door buiten-familiaire bedrijfsovername (Berkhout et al., 2019). Van bedrijven die niet worden overgenomen, gaat de grond veelal naar de overblijvende bedrijven, die daarmee hun schaal kunnen vergroten. De praktijk laat zien dat de grote, moderne bedrijven vaak nog steeds opvolgers hebben (Berkhout et al., 2021)

Om bedrijfsovernames te bevorderen wordt door LNV gewerkt aan een openstelling vestigingssteun jonge landbouwers. Het doel van deze regeling is om primair generatievernieuwing op het platteland te bevorderen en secundair een duurzame landbouwtransitie te bewerkstelligen.

Voor de regeling vestigingssteun wordt in het huidige Nationaal Strategisch Plan (NSP) uitgegaan van 2.986 aanvragers (jonge landbouwers) in de periode 2023-2027. Het totale budget voor de GLB-periode 2023 – 2027 bedraagt 74,65 miljoen euro. Dit komt neer op gemiddeld 25.000 euro per aanvrager.

1.2 Onderzoeksvraag

Er is behoefte aan inzicht wat de financiële en economische effecten zijn van de hoogte van vestigingssteunbedragen op de bedrijfsovername. Voor het onderzoek zijn vanuit ministerie LNV de kaders meegegeven om te verkennen met 'niveaus'. Bijvoorbeeld wat is de invloed op de overname bij een vestiging steun bedrag 25.000 euro, 50.000 euro, 75.000 euro en 100.000 euro.

Bij het formuleren van een onderzoeksvraag is vanuit ministerie LNV aangegeven rekening te houden met de volgende drie invalshoeken:

1. *Overname in Nederland*

- Overnamekosten verschillen per bedrijf, immers bedrijven lopen uiteen in grootte en bedrijfsvoering.
- De werkelijke overnamekosten liggen (waarschijnlijk) vele malen hoger dan het maximaal uit te keren vestigingssteunbedrag van 100.000 euro.
- Bij de meeste bedrijfsovernames binnen een familie wordt de overnameprijs beneden de vrije marktprijs voor de grond en de gebouwen vastgesteld ten behoeve van voldoende bedrijfseconomisch perspectief voor de overnemer (zie Berkhout et al., 2019 (p.72); Berkhout et al., 2021 (p.95-97)). Alle voorziene extra middelen voor de overnemer kunnen leiden tot een hogere overnameprijs, met andere woorden 'overdracht' van de vestigingssteun van de overnemer naar familieleden.

2. *Vastgestelde ondergrens SVC van 15.000 euro in NSP*

Het is van belang dat de steun gaat naar bedrijven met toekomstperspectief. In het bedrijfsplan wordt bekeken of het gaat om een bedrijf met een bepaalde economische volwaardigheid. Voor Nederland kan onder andere de standaardverdiencapaciteit (SVC) via een normatieve benadering helpen bij het beoordelen van de economische volwaardigheid van de agrarische tak van bedrijven. De SVC geeft een

beeld van de vergoeding voor de inzet van arbeid en kapitaal die een bedrijf op basis van standaarden gemiddeld in een jaar behaalt met de agrarische productie. Het geeft hiermee een indicatie van de toegevoegde waarde van de productie van agrarische producten. Deze benadering past bij het inschatten van de 'volwaardigheid', omdat het gaat om de economische vergoeding voor de inzet van arbeid en kapitaal in plaats van de omzet van een bedrijf. Er zijn natuurlijk ook bedrijven die niet enkel van het agrarische deel kunnen leven, maar met name via werk voor derden een extra financiële pijler onder het bedrijf brengen.

De SVC is ook praktisch goed toe te passen omdat het gelinkt is aan de gecombineerde opgave/landbouwtelling die jaarlijks ingewonnen wordt door het Europees betaalorgaan RVO. Daarnaast is er online een rekentool die ontwikkeld is door Wageningen Economic Research, waar aanvragers en uitvoerders gebruik van kunnen maken. Omdat het niet de bedoeling is dat de steun gaat naar personen die hobbymatig voedsel produceren of dieren houden, wordt een ondergrens voor de SVC gehanteerd. In Nederland worden vijf klassen gebruikt als het gaat om de SVC: <25.000 euro: zeer kleine bedrijven, 25.000-60.000 euro: kleine bedrijven, 60.000-100.000 euro: middelgrote bedrijven, 100.000-250.000 euro: grote bedrijven, >=250.000 euro: zeer grote bedrijven. In de klasse 'zeer klein' bevinden zich 19.000 bedrijven. Dit is 38% van de landbouwbedrijven. Van de jonge landbouwers is 31% bedrijfshoofd van een zeer klein bedrijf. Door een ondergrens van 25.000 SVC te hanteren zouden veel jonge landbouwers geen aanspraak meer kunnen maken op vestigingssteun. Daarom wordt in het huidige NSP de ondergrens gelegd bij een SVC van 15.000 euro.

3. *Positie overname in Nederland ten opzichte in de EU*

Daarnaast is er behoefte aan inzicht in hoe de vermogens- en inkomenssituatie op bedrijfsniveau rond bedrijfsovername in de Nederland-situatie zich verhoudt tot die in andere EU-landen.

De kern-onderzoeksvragen zijn:

- a. *Wat zijn economische overname uitgangspunten in de praktijk in Nederland (eventueel per sector)?*
Het gaat hierbij met name om inzage in historische praktijk gegevens van gemiddelde vermogens- en financieringsverandering bij een overname.
- b. *Wat is de verwachte invloed van verschillende niveaus van vestigingssteun op de overname?*
- c. *Hoe past de Nederlandse-vestigingssteun op hoofdpunten binnen de Europese situatie ten aanzien van de vermogenssituatie en inkomensvorming op bedrijfsniveau van omliggende landen in de landbouw?*

2 Uitwerking overname en vestigingssteun

2.1 Methode

Er is gebruikgemaakt van data uit het Bedrijveninformatienet (Informatienet) van Wageningen Economic Research. Het Bedrijveninformatienet is een representatieve steekproef van land- en tuinbouwbedrijven. De steekproefbedrijven representeren de bedrijven uit de Landbouwtelling groter dan 25.000 euro Standaardopbrengst (SO). Hierin worden jaarlijks ongeveer 1.500 Nederlandse bedrijven gemonitord op bedrijfseconomische resultaten per bedrijf over alle sectoren heen.

Standaardopbrengst (SO)

De SO staat voor een economische maat voor de *omvang* van agrarische bedrijven gebaseerd op de opbrengst die gemiddeld op jaarbasis per gewas of diercategorie wordt behaald. Voor de berekening van de SO van een bedrijf worden sinds 2010 SO-normen gebruikt. Per gewas en diercategorie worden deze vastgesteld. Ze zijn gebaseerd op gemiddelde waarden over een periode van vijf jaar en worden om de drie jaar geactualiseerd. De SO van een bedrijf is de som van de totale SO van alle gewassen en dieren en wordt uitgedrukt in euro's.

Selectiecriteria

Voor dit onderzoek is in deze groep bedrijven in de periode van 2010 en 2021 gekeken of zij in die periode een keer een overname hebben doorlopen. Hiervoor is geselecteerd op de kenmerken:

- Wijziging leeftijd, door te selecteren op minimaal leeftijdsverlaging van 15 jaar, oudste hoofd voor en na de overname.
- Mutatie eigen vermogen door toe en/of uittredingen als benadering voor de overnamesom.
- De bedrijven zijn minimaal 3 jaar volledig geregistreerd binnen het Informatienet rond de overname. Dus het jaar voor de overname, het jaar van overname en het jaar er na.

Hoofddeling

Met de overblijvende groep van 46 bedrijven is gekeken of er hoofdgroepen te selecteren zijn waarbij minimaal 9 bedrijven aanwezig moeten zijn om gemiddelden te kunnen presenteren en om individuele herkenning bij weergave van de resultaten te voorkomen.

In de volgende groepen hebben we voldoende bedrijven kunnen selecteren:

- *Melkveebedrijven*
- *Opengrondsbedrijven*: met daar in bloembollenbedrijven, zetmeelaardappelbedrijven, overige akkerbouwbedrijven, opengrondsgroentebedrijven, graan-, oliezaad- en eiwitgewasbedrijven, gewascombinaties, akkerbouwgroente bedrijven, overige gewas- en veecombinaties.
- *Veehouderijbedrijven*: met daar in vleesvarkens bedrijven, zeugenbedrijven, overige varkens bedrijven, hokdierbedrijven, overige rundveebedrijven.

Invloed keuze specifieke overname jaar

De gebruikte data zijn over een vrij lange periode genomen om aan een voldoende aantal bedrijven te kunnen komen die overgenomen zijn. Dat kan betekenen dat in het geselecteerde overnamejaar op dat moment grote marktinvoeden spelen in de betreffende sector en de bedrijven afwijkende economische resultaten laten zien. Vooral bij opengrondbedrijven en veehouderijbedrijven kan dit in sommige jaren extreem voorkomen.

2.2 Situatie bij overname de afgelopen 11 jaar

In het volgende wordt op basis van het Bedrijveninformatienet data weergegeven wat de structuur- en economische kenmerken, voor zover mogelijk binnen de grote diversiteit per groep, zijn geweest bij bedrijfsovername in het verleden voor de hoofdsector groepen Melkvee, Opengrondsbedrijven, Veehouderijbedrijven en over alle bedrijven gezamenlijk.

2.2.1 Gemiddelde structuur- en economische kenmerken overnamejaar

Om enig beeld te hebben wat de gemiddelde structuur- en economische kenmerken zijn van de geselecteerde bedrijven in het overnamejaar, worden deze voor de totale groep en per onderscheiden sector in hoofdlijnen weergegeven in de volgende tabellen.

Tabel 2.1 *Structuurkenmerken bedrijven in het overname jaar*

Bedrijfstype	Aantal bedrijven	Aantal aje	aje onbetaald	Ha cultuurgrond	Ha eigendom	SO x € 1.000	SVC x € 1.000
Totaal 1)	46	2,5	1,8	62,2	46,5	514	128
Melkveebedrijven	23	2,1	1,89	65,2	48,8	429	107
Opengrondsbedrijven	9	3,1	1,57	79,9	57,1	432	158
Veehouderijbedrijven	9	2,5	1,69	20,6	21,3	1.102	145

1) Inclusief 5 glastuinbouwbedrijven.

Bron: Bedrijveninformatienet Wageningen Economic Research, 2010-2021.

Tabel 2.1 betreft een weergave van 46 geselecteerde bedrijven in de afgelopen 11 jaar. Daarbij is een totaalbeeld weergegeven inclusief de glastuinbouw, met daaronder een groepsbeeld per sector. In het groepsbeeld is de glastuinbouwsector niet weergegeven omdat het hier 5 bedrijven betrof. Om individuele herkenning te voorkomen, is bepaald dat we deze niet als individuele groep kunnen laten zien, maar deze bedrijven tellen wel mee in het totaalbeeld.

Toelichting kengetallen

- **Onbetaalde aje:**

De onbetaalde aje geeft de mate van *arbeidsvolume* op het landbouwbedrijf weer met eigen arbeid. Agrarisch ondernemers en hun gezinsleden verrichten in de meeste sectoren nog de meeste arbeid zelf, maar in het Informatienet worden daar geen betaalde kosten voor in rekening gebracht. Een arbeidskracht die in een jaar 2.000 uur of meer werkt, wordt gezien als een aje. Een arbeidskracht die bijvoorbeeld voor 1.000 uur werkt telt mee voor 0,5 aje.

- **Standaardverdiencapaciteit (SVC):**

Het kengetal SVC is een economische maat voor de *verdiencapaciteit*. Daarmee zijn bedrijven op basis van normen en standaarden te vergelijken op basis van toegevoegde waarde en arbeidsbehoefte.

De SVC geeft een beeld van de vergoeding voor de inzet van arbeid en kapitaal (toegevoegde waarde) die op basis van standaarden gemiddeld in een jaar wordt behaald met de betreffende agrarische productie (dus exclusief verbreding en exclusief toeslagen en subsidies). De SVC is een normatief begrip dat gebaseerd is op de gemiddelde bijdrage van activiteiten aan het inkomen.

- **Ha cultuurgrond:**

Dit geeft de hoeveelheid oppervlakte aan cultuurgrond in gebruik weer voor de bedrijfsvoering. Dit betreft grond in eigendom, (erf)pacht of andere vormen.

Tabel 2.2 Economische kenmerken bedrijven in het overname jaar (x € 1.000)

Bedrijfstype	Mutatie eigen vermogen door toe en/of uittreding	Financieringskosten (rente en provisie)	Eindbalans totaal vermogen na overname	Eindbalans solvabiliteit (%)	Inkomen per onbetaalde aje
Totaal 1)	-775	39	4.297	59	53
Melkveebedrijven	-661	39	4.156	61	54
Opengrondsbedrijven	-1.067	38	5.294	59	64
Veehouderijbedrijven	-923	30	3.546	55	0

1) Inclusief 5 glastuinbouwbedrijven.

Bron: Bedrijveninformatienet Wageningen Economic Research, 2010-2021.

Toelichting begrippen

Overnamesom

Bij de meeste bedrijfsovernames binnen een familie wordt de overnameprijs beneden de vrije marktprijs voor de grond en de gebouwen vastgesteld ten behoeve van voldoende bedrijfseconomisch perspectief voor de overnemer. Hierbij wordt gebruikt gemaakt van een fiscale faciliteit genaamd de Bedrijfsopvolgingsregeling (BOR). Hierin is een voorziening opgenomen voor ondernemingen met een hoge vrije marktwaarde (intrinsieke waarde) en een laag rendement. Deze situatie komt in de landbouw veelvuldig voor. Over de berekening van deze zogenaamde 'waarde going concern', wat niets anders is dan de voortzettingswaarde en vaak lager is dan de hoge intrinsieke waarde van een landbouwbedrijf, is voor de meeste situaties overeenstemming bereikt tussen de landbouwadvieswereld en de belastingdienst (Seegers, 2019). Verlaging van de schenk- of erfbelasting maakt het 'makkelijker' om een bedrijf over te nemen.

Bij bedrijfsovername worden over het algemeen in de landbouw de bestaande financiering van de al aanwezige bedrijfsleningen overgenomen van het bedrijf en daarnaast wordt het aandeel van de ouders (aandeel eigen vermogen in het bedrijf) uitbetaald. Als overnamesom wordt in dit kader bedoeld de mutatie eigen vermogen door toe/uittrekking. Dit bedrag is dus lager dan de waarde van het bedrijf op de balans.

Voorbeeld totaal alle bedrijven

- € 4.297.000 is de gemiddelde economische waarde van de bedrijven op eindbalans
 - Hiervan is:
 - €2.535.000 eigen vermogen van de ondernemers (solvabiliteit 59%)
 - - 1.762.000 aan leningen
- € 2.535.000 is eigen vermogen van de opvolger en de ouders
 - Bij overname wordt het *aandeel van de ouders* door de opvolger uitbetaald
 - Als eind resultaat van het overnameproces en fiscale regelingen is dit gemiddeld €775.000 over alle bedrijven. Dit wordt dan als overnamesom gezien.

- *Mutatie eigen vermogen* door toe en/of uittreding is een indicatie voor de overnamesom die naast de bestaande bedrijfsleningen *extra* gefinancierd moet worden door de opvolger om *het aandeel eigen vermogen van de ouders* in het bedrijf over te mogen nemen.
- *Eindbalans totaal vermogen na overname*: Dit is de totale vermogens waarde van het bedrijf na overname.
- *Eindbalans solvabiliteit (%)*: De solvabiliteit geeft aan welk deel het eigen vermogen uitmaakt van het totaal vermogen minus de voorzieningen.

Gemiddelde totaal

In Tabel 2.2 zien we bij de overname in de afgelopen 11 jaar als indicatie een gemiddelde overnamesom (mutatie eigen vermogen door toe en/of uittreding) van € 775.000 over alle sectoren (inclusief glastuinbouw). Het totaal vermogen op de eindbalans van de totale groep bedrijven betrof na overname € 4.297.000 en de financieringskosten (rente en provisie) waren daarbij gemiddeld € 39.000. De solvabiliteit was 59%.

Gemiddelde en andere sectoren

Bij melkveebedrijven liggen de gemiddelde overnamesom en de totale opbrengsten wat lager, met een gelijkwaardig totaal vermogen op de eindbalans. De solvabiliteit is iets hoger dan het gemiddelde.

We zien bij opengrondsbedrijven een grotere eigenvermogensmutatie dan het gemiddelde, met een hogere eindbalanswaarde met een hoger inkomen per onbetaalde aje.

Voor veehouderijbedrijven zien we een iets grotere eigenvermogensmutatie, met een lagere eindbalanswaarde met een laag inkomen per onbetaalde aje.

De totale waarde (waarde eindbalans) van de overgenomen grondgebonden bedrijven is naar verhouding hoger dan van de minder grondgebonden(intensieve) bedrijven. Daarentegen was de overnamesom (mutatie eigen vermogen) van intensievere opengronds- en veehouderijbedrijfsvoeringen hoger dan van de melkveehouderijbedrijven.

2.2.2 Zicht op bandbreedte in een sector

Om inzicht te geven in wat de mogelijke structuur en economische verschillen in bedrijfsgrootte zijn rond de overname is alleen gekeken binnen de melkveehouderij. In deze sector zijn er totaal 23 bedrijven die nog met een redelijke onderbouwing onderverdeeld kunnen worden. Door de aantallen van 7 of 8 per deelgroep blijft het niet meer dan een indicatie. Voor de overige sectoren was dit niet mogelijk door het te beperkte aantal bedrijven.

Tabel 2.3 *Structuurkenmerken bedrijven naar type en omvang in het overname jaar*

Bedrijfstype	Aantal bedrijven	Aantal aje	aje onbetaald	Aantal melkkoeien	Ha cultuurgrond	Ha eigendom	SO x 1.000 euro	SVC x 1.000 euro
Melkveebedrijven								
Kleinsten	8	1,7	1,6	69	41,7	31,0	232	56
Middelsten	7	2,3	2,1	136	68,8	46,7	468	116
Grootsten	8	3,2	2,4	252	132,0	107,1	972	248

Bron: Bedrijveninformatienet Wageningen Economic Research, 2010-2021.

In genoemde Tabel 2.3 zien we dat bij oplopende bedrijfsomvang gemeten in dieren en ha cultuurgrond de Standaard Opbrengst en de standaardverdiencapaciteit evenredig oplopen. Daarbij neemt vooral bij de grootste melkveebedrijvengroep de externe arbeid echt toe naar gemiddeld 0,8. Dit is het verschil tussen de totale inzet van 3,2 aje verminderd met 2,4 onbetaalde aje (eigen arbeid ondernemers).

Tabel 2.4 *Economische kenmerken van bedrijven naar type en omvang in het overname jaar (x € 1.000)*

Bedrijfstype	Mutatie eigen vermogen door toe en/of uittreding	Financierings- kosten (rente en provisie)	Eindbalans totaal vermogen na overname	Eindbalans solvabiliteit (%)	Inkomen per onbetaalde aje
Melkvee					
Kleinsten	-490	30	2.827	67	37
Middelsten	-729	47	3.817	49	46
Grootsten	-1.076	55	8.847	63	102

Bron: Bedrijveninformatienet Wageningen Economic Research, 2010-2021.

Tabel 2.4 geeft weer dat een toenemende bedrijfsomvang leidt tot een grotere eigen vermogensmutatie, eindbalanswaarde en financieringskosten bij overname. Het inkomen per onbetaalde aje neemt ook toe bij toenemende omvang.

Uit eerdere onderzoeken blijkt dat de grote en intensiviteit van de bedrijven in de melkveehouderij en akkerbouw in Nederland toenemen (Silvis et al., 2019, 2020).

2.3 Benadering invloed bedragen vestigingssteun

In dit onderdeel wordt de verwachte invloed van verschillende niveaus van vestigingssteun op de overname inzichtelijk gemaakt.

Omvang vestigingssteun in relatie tot de overnamesom

In Tabel 2.5 is de bijdrage van verschillende overnamesteunbedragen gerelateerd aan de overnamesom. Voor de totale groep varieert de bijdrage van de vestigingssteun van 3% bij € 25.000 tot 13% bij € 100.000. Het effect van de steun in relatie tot de bedrijfsomvang is duidelijk aanwezig. Ter illustratie: een aandeel van 10% steun op de overnamesom wordt gemiddeld bereikt bij € 75.000, bij de kleinste bedrijven bij € 50.000 en bij de grootste bedrijven € 100.000.

Tabel 2.5 Gemiddelde overnamesom en aandeel (in %) van het steunbedrag totaal en voor melkveebedrijven naar bedrijfsomvang

Overnamesom indicatie (euro)*	Totaal 775.000	Melkvee Klein 490.000	Melkvee Midden 729.000	Melkvee Groot 1.076.000
Aandeel bij steunbedrag:				
€ 25.000	3	5	3	2
€ 50.000	6	10	7	5
€ 75.000	10	15	10	7
€ 100.000	13	20	14	9

* mutatie eigen vermogen door toe en/of uittreding.

Verlaging lening door ontvangen vestigingssteun

De insteek in deze benadering is dat de vestigingssteun pas na de overname betaald wordt aan de opvolger en hiermee geen directe invloed heeft op de overnameprijs. Door het ontvangen van de vestigingssteun kan de opvolger de extra leningen verlagen en daarmee de extra rente en aflossingsverplichtingen.

In Tabel B1.1 in Bijlage 1 is de invloed op de rente en aflossing per vestigingssteun bedrag weergegeven door de jaren heen bij de gekozen aannames van 4% rente en aflossen in 20 jaar. Over de gehele looptijd levert € 25.000 steun in plaats van hetzelfde bedrag te moeten lenen een besparing op aan rente en aflossing van € 35.500. Bij € 50.000 is dat € 71.000 en bij € 100.000 een bedrag van € 142.000.

Invloed vestigingssteun op rendement bedrijf

Op basis van de verzamelde economische uitgangspunten in hoofdstuk 2.2 wordt hier een bedrijfseconomische benadering uitgevoerd naar de jaarlijks te verwachten invloed op de marge van de verschillende niveaus van vestigingssteun voor alle bedrijven tezamen en daarnaast specifiek in de melkveehouderij naar bedrijfsgrootte. Dit blijft een benadering op basis van de best mogelijk beschikbare data waarbij deze resultaten niet meer dan een indicatie kunnen geven van de verwachte ontwikkelingen.

Toelichting kengetal

- *Marge* wordt ook wel mutatie liquide middelen of vrije cashflow genoemd. Dit is de financiële ruimte voor extra investeringen en/of tegenvallers. Door bedrijfsovername nemen schulden toe doordat het eigen vermogen van de ouders overgenomen wordt. Dit vraagt vaak extra financiering via de bank of familie.
- De in deze rapportage aangehouden marge voor overname, zie Bijlage 2 Tabel B2.1, is een berekende marge zonder privé-uitgaven en belastingen en wijkt in dit geval hier dus enigszins van af. Dit is maatwerk en per bedrijf verschillend. Om deze reden worden de gepresenteerde marges in dit rapport als relatief hoog ervaren. De verhouding tussen marge en omzet wordt marge in % van de omzet genoemd. Hoe hoger de marge hoe beter financiers dit waarderen.

In Tabel 2.6 is een verkorte weergave gegeven van de belangrijkste resultaten op de kenmerken marge bij verschillende niveaus van vestigingssteun en bedrijfsomvang.

Tabel 2.6 Verbetering marge in percentage van de omzet ten opzichte van geen steun

	Variabele	Alle bedrijven	Melkvee klein	Melkvee middel	Melkvee groot
voor	Marge in euro	132.805	86.523	143.303	342.052
bedrijfsovername	Marge in % van de omzet	23	31	27	34
bedrijfsovername	Benodigde lening overname in euro	775.130	490.119	728.687	1.075.837
	Rente en aflossing geen steun in euro	69.762	44.111	65.582	96.825
	Marge in euro	63.043	42.412	77.721	245.225
	Marge in % van de omzet	10,9	15,0	14,5	24,5
na overname	Marge in euro	65.293	44.662	79.972	247.477
25k steun					
jaar 1	Marge in % van de omzet	11,3	15,8	14,9	24,7
na overname	Marge in euro	67.543	46.912	82	249.727
50k steun					
jaar 1	Marge in % van de omzet	11,7	16,6	15,4	24,9
na overname	Marge in euro	69.793	49.162	84.472	251.977
75k steun					
jaar 1	Marge in % van de omzet	12,1	17,4	15,8	25,1
na overname	Marge in euro	72.043	51.412	86.722	254.227
100k steun					
jaar 1	Marge in % van de omzet	12,5	18,2	16,2	25,4

Effect marge alle bedrijven

Uit de gemiddelde cijfers van bedrijven die in werkelijkheid zijn overgenomen zonder steun en met een goedgekeurd bedrijfsplan door de bank blijkt dat de marge van € 132.805 voor de overname daalt, met € 69.762, naar een marge van € 63.043 voor de opvolger. Door de betaalde overnamesom, die wordt gefinancierd met extra leningen, daalt de marge flink.

Te zien is dat bij de groep met alle bedrijven de marge per stap € 25k *extra steun* met 0,4% per stap verbetert ten opzichte van geen steun.

Effect marge en bedrijfsgrootte melkvee

Bij de verschillende bedrijfsgroottes in de melkveehouderij zijn de volgende procentuele invloeden op de marge ten opzichte van de omzet te zien per stap extra van € 25.000:

- melkvee klein: 0,8%;
- melkvee middel: 0,4%;
- melkvee groot: 0,2%.

Invloed vestigingssteun bedrijfsgrootte afhankelijk

We zien hier dat de percentage verbeteringen bij lagere bedragen van vestigingssteun voor kleine bedrijven al snel grotere effecten geven op de marge dan bij grotere bedrijven. Voor grotere bedrijven hebben hogere bedragen voor vestigingssteun pas echt effect. Om voor grotere bedrijven ook effect te hebben is dan een extra stap nodig van minimaal € 25.000 naar minimaal € 50.000.

Nederlandse context overnameproces

Agrarische bedrijfsoverdracht in Nederland speelt zich af in de context van de transitie naar een duurzamer, circulair en daarmee toekomstbestendiger systeem.

De naar verwachting circa 3.000 jonge instromers tussen nu en 2027 zijn zeer divers en per sector zijn er verschillen zoals:

- a. Grondgebonden - niet-grondgebonden.
- b. Huur-pacht; eigendom of lease van bedrijfsmiddelen.
- c. Stille reserve wel/niet aanwezig en wel/niet zichtbaar maken bij overname.
- d. Juridische structuur: bijvoorbeeld eenmanszaak, maatschap of 'kerstboom aan bv's'.
- e. Positie in de keten en gebied; nationaal of internationaal actief.
- f. Fase en timing van de overname; dynamiek van 'de business'.

Deze elementen zijn van invloed op zowel het risicoprofiel van het over te nemen bedrijf, als op de noodzakelijke investeringen en daarmee financieringen en daaraan gekoppeld de vermogensseisen en financierbaarheid. Als voorbeeld: een pachtbedrijf met veel geleasde mechanisatie heeft een beperktere balans en daarmee een andere kapitaalbehoefte dan een 'eigendoms'-bedrijf van dezelfde omvang en met vergelijkbare activiteiten. In deze rapportage onderkennen we deze diversiteit. Tegelijkertijd is het uitgangspunt dat de regeling generiek toepasbaar wordt voor alle jonge bedrijfsovernemers.

Ook vanuit een financier gezien is een overname een proces waarbij het risico sterk verhoogd wordt. Zowel de wisseling van het leiderschap als de - in de regel - lagere solvabiliteit en hogere financiering wordt gezien als verhoogd risico.

Een bankier/financier wil dit risico managen/mitigeren middels garantieregelingen, kapitaalversterking, risicospreiding, zekerheidsstellingen. Binnen de voorgestelde regeling (25-100k euro) is de risico-mitigatie vooral bereikt door vermogensversterking en daarmee het verlagen van lastendruk. Buiten de orde zijn de bestaande en in relatie tot overname mogelijk te ontwikkelen regelingen rond duurzaamheidsfondsen en transitie.

Overname is een proces, géén momentopname. In de regel is het een proces van ten minste vijf jaar, waarbij de overnemer werkt aan persoonlijk leiderschap en vaardigheden, aan visievorming op bedrijf, sector en keten. Tevens wordt een plan gemaakt voor overname en uit-fasering van de overdrager en voor het infasieren van de nieuwe ondernemer. Hetzelfde geldt voor het overnemen en financieren van de activa; op één moment of gefaseerd. Afhankelijk van omvang, financierbaarheid en risico.

2.4 Feedback banken, accountants en NAJK

We hebben bij diverse bankiers, accountants, en in gesprek met meerdere jonge agrariërs van het NAJK de ideeën van de regeling uitgelegd en de beoogde effecten en de doorrekeningen rond kasstromen en financierbaarheid bevraagd.

Bevindingen uit de gesprekken met jonge agrariërs, banken en accountants

- Alle personen die wij spraken over de vestigingssteun gaven aan het een goede regeling te vinden.
- Voor NAJK is het zeer belangrijk dat iedere overnemer, binnen deze GLB-periode, budget krijgt vanuit deze steunmaatregel. De vraag is of er bij hogere subsidiebedragen meer budget beschikbaar is of dat het aantal deelnemers dan wordt beperkt.
- Meerdere personen gaven aan dat er een gezond bedrijf en een gezonde bedrijfsvoering moet zijn, gezonde cashflows en in de kern een vitaal bedrijf. Als dit de basis vormt, wordt gestimuleerd dat gezonde bedrijven in het zadel worden geholpen en gehouden. Met goed ondernemerschap van de opvolger.
- Analyses rond kasstromen zijn belangrijk. In de glastuinbouw wordt daarnaast ook gewerkt met debtebitdaverhoudingen, maar in de grondgebonden sectoren is dat minder gebruikelijk. Ook noemden meerdere personen spontaan de BOR (bedrijfsovernameregeling), die goed werkt in verband met vrijstelling van erf- of schenkbelasting in fiscale sfeer.
- Opgemerkt werd dat overname een proces is waarbij in een aantal jaren naar een overname moment toe wordt gewerkt. Indien de LNV-regeling gedurende een vaste periode met een 'harde' einddatum wordt opengesteld, dan kan 'aan de keukentafel' door de opvolger bij de overdrager een urgentiebesef worden gecreëerd en daarmee in sommige gevallen een overname enigszins bespoedigden om toch binnen de vaste periode te kunnen vallen.

-
- De GLB-periode waaronder deze regeling valt heeft een eindtijd (2027). De regeling is straks open, in de toekomst niet meer. Wellicht zullen overnemers dit ook gebruiken richting overdragers om bedrijfsovername in te gaan zetten. Het is immers ongewis of en hoe de steun eruit zal gaan zien nadat deze GLB-periode is geëindigd. Wanneer er sprake is van mogelijke continuering van deze regeling in een volgende GLB-periode, dan is het zaak om dit tijdig richting de sector te communiceren.

3 Positioneren Nederland ten opzichte van de EU

Dit hoofdstuk geeft inzicht in de vermogenssituatie en inkomensvorming op bedrijfsniveau in de landbouw op EU-niveau en enkele omliggende landen. Daarin worden enkele karakteristieken benoemd die relevant zijn bij bedrijfsovername.

Er is daarbij gebruikgemaakt van Farm Accountancy Data Network (FADN)-data. Inzake landbouwbedrijfsboekhoudingen ziet FADN toe op het inkomen en de bedrijfsactiviteiten van de landbouwbedrijven. Het is ook een belangrijke informatiebron om inzicht te krijgen in het effect van de maatregelen in het kader van het gemeenschappelijk landbouwbeleid.

Het FADN is de enige bron van micro-economische gegevens op basis van geharmoniseerde boekhoudkundige beginselen. Het is gebaseerd op nationale enquêtes en bestrijkt alleen landbouwbedrijven in de EU die vanwege hun omvang als commercieel kunnen worden beschouwd.

De toegepaste methodologie is erop gericht representatieve gegevens te verschaffen volgens drie categorieën: regio, economische omvang en bedrijfstype.

3.1 Economische positie Nederland

In dit deel hebben we in kaart gebracht hoe de Nederlandse primaire sector zich economisch verhoudt tot de buurlanden, inclusief Denemarken, en de 27 EU-landen. Daarbij willen we inzicht geven in de economische positie van de Nederlandse landbouw ten opzichte van omliggende landen en de hele EU.

3.1.1 Activabehoefte Nederland ten opzichte van omliggende landen

Vergelijking van verdienvermogen tussen Nederland, België, Vlaanderen, Duitsland en Denemarken leert het volgende. In Tabel 3.1 is de verdien capaciteit van kleine, midden, grote tot zeer grote bedrijven vergeleken. Hierbij zijn de kleinste bedrijven, onder een 'economic size' van € 25k in standaardopbrengsten (SO) buiten beschouwing gelaten.

Tabel 3.1 Gemiddelde activa in Nederland, België, Duitsland, Denemarken en EU-27 in 2020 (x € 1.000) in relatie tot hun omvang ('economic size' in Standard Output in €)

Bedrijfs grootte	€ 25-<50k	€ 50-<100k	€ 100-<500k	>=€ 500k
Nederland	1.109	1.324	2.727	5.193
België	-	533	911	2.443
Vlaanderen	-	667	1.041	2.481
Duitsland	464	580	1.015	2.806
Denemarken	1.255	1.607	3.053	6.308
EU 27	303	442	886	3.121

Bron: FADN (2020).

Vergeleken met de buurlanden heeft Nederland (en ook Denemarken) bij eenzelfde bedrijfs grootte ongeveer het dubbele aan activa, ofwel een hogere waarde aan bedrijfsmiddelen, nodig dan de omliggende landen om een vergelijkbare omzet te realiseren.

3.1.2 Activabehoefte per sector Nederland ten opzichte van omringende landen

De behoefte aan bedrijfsmiddelen (activa) is per sector ook verschillend. Tabel 3.2 geeft een overzicht van de activa voor 8 bedrijfstypen voor verschillende EU-landen en op EU-niveau.

Hieronder vergelijken we Nederland, België, Vlaanderen, Duitsland, Denemarken en EU 27.

Tabel 3.2 Totale activa per sector in Nederland, België, Vlaanderen, Duitsland, Denemarken en EU 27 in 2020 (x € 1.000)

	Nederland	België	Vlaanderen	Duitsland	Denemarken	EU 27
Fieldcrops	3.901	771	826	1.119	2.905	349
Horticulture	2.330	1.112	1.120	638	1.842	421
Wine				623		387
Other permanent crops	1.782	1.273	1.338	749	1.331	234
Milk	3.998	1.165	1.437	1.026	4.106	663
Other grazing livestock	1.411	830	966	663	1.395	335
Granivores	2.450	1.482	1.515	1.188	6.270	968
Mixed	2.616	1.089	1.313	1.272	2.639	247

Bron: FADN (2020).

Over de bedrijfstypen heen is te zien dat de activa voor fieldcrops, horticulture, other permanent crops in Nederland hoger zijn dan die in omliggende landen. Voor milk, other grazing livestock, granivores en mixed ligt dit bij de omliggende landen dicht bij Nederland, met uitzondering van Denemarken op het gebied van granivores.

3.1.3 Gemiddelde inkomen per bedrijf in Nederland ten opzichte van omringende landen

Om inzicht te krijgen of een hogere waarde aan benodigde bedrijfsmiddelen in Nederland ook invloed heeft op het inkomen per bedrijf is in Tabel 3.3 weergegeven wat de opbrengsten (output) zijn, het bedrijfsinkomen en het inkomen per onbetaalde jaar eenheid per bedrijf in Nederland ten opzichte van de omliggende landen.

Tabel 3.3 Gemiddelde omzet, inkomen uit bedrijf en inkomen per onbetaalde aje per bedrijf (in €) in Nederland, België, Vlaanderen, Denemarken en Duitsland 2020

	Nederland	België	Vlaanderen	Duitsland	Denemarken	EU 27
Omzet per bedrijf	568.000	291.000	348.000	276.000	610.100	88.100
Bedrijfsinkomen	73.300	57.200	57.500	35.600	94.800	23.800
Inkomen/AWU (=onbetaalde arbeidsjaareenheid)	54.900	41.800	39.300	41.900	99.000	23.700

Bron: FADN (2020).

Uit de cijfers in Tabel 3.3 volgt dat in 2020 een bedrijf in Nederland in vergelijking met België en Duitsland bijna het dubbele aan opbrengsten heeft. Dit levert een hoger bedrijfsinkomen op en een beperkt hoger inkomen per onbetaalde aje. Denemarken kent per bedrijf de grootste omzet en het hoogste ondernemersinkomen in 2020.

3.1.4 Economisch beeld op hoofdlijnen

Hoogste activawaarde

Nederland heeft naar verhouding de bedrijven met de hoogste waarde aan activa vergeleken met de buurlanden; vergeleken met Duitsland circa een factor 2 groter, vergeleken met België een factor 3 of meer groter. Bijvoorbeeld voor plantaardige teelten geldt dit ook voor Nederland in vergelijking met Denemarken. In de dierlijke sectoren (melkvee en intensief (granivores)) kent Denemarken relatief grotere bedrijven; met name intensieve veehouderij is in Denemarken grootschalig.

Dure bedrijfsmiddelen nodig

Bovenstaande is een indicatie dat Nederland naar verhouding dure bedrijfsmiddelen heeft aan grond, gebouwen en productierechten en daarmee een hogere kapitaalbehoefte heeft voor de primaire productie.

In vergelijking met Vlaanderen heeft Nederland een factor 1,5 tot 2 keer zo hoge activa, als we kijken naar de vergelijking tussen 8 sectoren (Tabel 3.1).

Vergelijkbaar inkomen

Nederland heeft vergeleken met België en Duitsland het dubbele aan omzet nodig om een vergelijkbaar inkomen te verdienen als de buurlanden. Denemarken daar en tegen kan een dubbele omzet ook omzetten in een veel beter inkomen.

3.2 Vestigingssteun jonge landbouwers in Vlaanderen

Het Vlaams Landbouwinvesteringsfonds (VLIF) ondersteunt de Vlaamse land- en tuinbouw al voor een lange tijd. Sinds de GLB programmeringsperiode 2015-2020 met forfaitaire bedragen, waarbij geen koppeling met de werkelijke overname kosten meer is toegelaten. In de periode tot en met 2022 was er voldoende budget om alle aanvragen - rond de 130 per jaar - te honoreren (bron: Ministerie van Landbouw en Visserij – Vlaanderen). De opstartpremie is afhankelijk van het brutobedrijfsresultaat (opbrengst minus variabele kosten) van het bedrijf waarop de aanvrager zich voor het eerst vestigt als landbouwer. Voor steunaanvragen tot en met 2022 bedroeg de subsidie afhankelijk van het brutobedrijfsresultaat 40.000 euro/55.000 euro/70.000 euro (zie onderstaand overzicht).

Brutobedrijfsresultaat	Opstartpremie
vanaf € 40.000 per bedrijfsleider	€ 40.000
vanaf € 200.000 per bedrijf	€ 55.000
vanaf € 320.000 per bedrijf	€ 70.000
vanaf € 600.000 per bedrijfsleider	geen

Na het afsluiten van een indienperiode worden alle aangemelde overnames gerangschikt van hoog naar laag op basis van een doelmatigheidsscore. De score weerspiegelt in welke mate de aanvraag de doelstellingen van de VLIF-overnamesteun helpt te realiseren, namelijk de aanmoediging van de generatiewissel in de land- en tuinbouwsector. De doelmatigheidsscore bestaat uit 2 scores die de overname beoordelen op volgende criteria:

1. Het aandeel dat de landbouwer die zich voor het eerst vestigt, als bedrijfshoofd heeft in het geheel van het landbouwbedrijf;
2. De mate waarin de verrichting samengaat met een aantoonbare generatiewissel.

De subsidie wordt uitbetaald in vijf gelijke schijven over maximaal vijf jaar. Voor de uitbetaling van de laatste schijf wordt gecontroleerd of de voorwaarden nog steeds worden nageleefd.¹

Van deze regeling is geen uitgebreide evaluatie beschikbaar. Het onderzoeksproject Sure farm was positief over overnamesteun vanuit GLB Pijler 2().² De gemiddelde steun vanuit deze regeling ligt rond de 50.000 euro. Dit is dan het gemiddelde van bedrijven die 40k, 55k of 70k euro krijgen (bron: persoonlijke informatie).

¹ VLIF-overnamesteun voor land- en tuinbouwers (geldig voor steunaanvragen tem 2022) | Landbouw en Visserij (vlaanderen.be).

² <https://www.surefarmproject.eu/deliverables/publications/>

Gemeenschappelijk Landbouwbeleid 2023 - 2027 (VLIF-steun)

Vlaanderen is voornemens om binnen het nieuwe GLB 2023-2027 opnieuw een regeling voor overnamesteun jonge landbouwers te openen.³ De subsidie voor de opstart of overname van een landbouwbedrijf door een jonge landbouwer varieert van 40.000, 70.000 of 100.000 euro afhankelijk van de omvang van het bedrijf gemeten in verdien capaciteit (factorinkomen = vergoeding voor kapitaal, arbeid en grond) en het aantal bedrijfsleiders (zie onderstaande overzicht). In het nieuwe GLB is ongeveer 43 mln. euro voor 5 jaar gereserveerd (bron: Ministerie van Landbouw en Visserij – Vlaanderen). Dit zou neerkomen op circa 8,6 mln. euro per jaar en bij 130 aanvragen per jaar (gebaseerd op aantal deelnemers aan de subsidieregeling tot en met 2022) zou er dan gemiddeld 66k euro per bedrijf beschikbaar zijn.

Tabel 3.4 Overname steunbedrag Vlaanderen

Steunbedrag	Verdien capaciteit per bedrijfsleider
Indien één bedrijfsleider na uitvoering bedrijfsplan	
40.000 euro	20.000 euro < X < 40.000 euro
70.000 euro	40.000 euro <= X < 70.000 euro
100.000 euro	>= 70.000 euro
Indien meer dan één bedrijfsleider na uitvoering bedrijfsplan	
40.000 euro	20.000 euro < X < 55.000 euro
70.000 euro	55.000 euro <= X < 85.000 euro
100.000 euro	>= 85.000 euro

De selectie zal gebeuren op basis van het percentage van overname en de te verwachten verdien capaciteit, aantal bedrijfsleiders en verdienmodel na uitvoering van dat bedrijfsplan. De toegekende steun wordt in 2 termijnen uitbetaald.

Meer informatie bij contactpersoon Michael van Zeebroeck: Michael.VanZeebroeck@lv.vlaanderen.be

³ Zie: Gemeenschappelijk Landbouwbeleid 2023 - 2027 (VLIF-steun) | Landbouw en Visserij (vlaanderen.be).

4 Conclusies en/of aanbevelingen

4.1 Conclusies

Vanuit de sector wordt positief gereageerd op de vestigingssteunmaatregelen in de komende GLB periode (2023-2027). Ondernemers hebben het na bedrijfsovername vaak financieel gezien het lastigst. Steun van minimaal € 25.000 euro verlicht de financieringslasten bij de overnemer; er hoeft immers netto minder geleend te worden.

Overnamesom

Voor dit onderzoek zijn data gebruikt uit het Bedrijveninformatienet van Wageningen Economic Research van bedrijven die in de periode tussen 2010 en 2021 een overname hebben doorlopen. Hierbij is de 'Mutatie eigen vermogen door toe en/of uittredingen' gebruikt als benadering voor de overnamesom.

- Gemiddelde overnamesom is € 775.000. Er is een grote spreiding tussen bedrijfstypen in de land- en tuinbouw variërend van gemiddeld € 660.000 euro bij melkvee, € 925.000 bij andere veehouderij tot bijna € 1,1 mln. voor opengrondstuinbouwbedrijven.
- Daarnaast is er ook een grote spreiding binnen een bedrijfstype. Ter illustratie bij melkvee: bij de kleinsten bedroeg de overnamesom bijna € 500.000 en grootsten circa € 1,1 mln.

Steunbedrag als aandeel van de overnamesom

Voor de totale groep varieert de bijdrage van de vestigingssteun in de gemiddelde overnamesom van 3% bij € 25.000 steun tot 13% bij € 100.000 steun. Het effect van de steun in relatie tot de bedrijfsomvang is duidelijk aanwezig. Ter illustratie: een aandeel van 10% steun op de overnamesom wordt gemiddeld bereikt bij € 75.000 vestigingssteun, bij de kleinste bedrijven bij € 50.000 en bij de grootste bedrijven bij € 100.000 steun.

Steunbedrag met effect op financieringslasten

Vanuit beleid is de keuze gemaakt om alle bedrijfsopvolgers hetzelfde bedrag te geven onafhankelijk van bedrijfstype en omvang. In deze notitie is verkend welke economische effecten te verwachten zijn van de verschillende hoogtes voor vestigingssteun. Vestigingssteun in de vorm van een subsidie versterkt het eigen vermogen, waardoor minder vreemd vermogen aangetrokken hoeft te worden. Daardoor nemen de aflossingen af waardoor de financieringslasten na de overname worden verlicht.

Op basis daarvan zijn de volgende punten belangrijk bij de afweging om welk bedrag uiteindelijk gekozen gaat worden:

- Bij alle niveaus van vestigingssteun worden de financieringslasten bij overname verlaagd.
- Bij een standaardbedrag van € 25.000 wordt het grootste effect verwacht bij kleinere bedrijven waar de overnamesom gemiddeld het laagst is.
- Voor de middengroep en grotere bedrijven hebben bedragen vanaf € 50.000 pas enig effect op de marge en worden daarmee een prikkel in het overnameproces.

Andere EU-landen

De Nederlandse vermogenssituatie en inkomensvorming op bedrijfsniveau in de landbouw heeft de volgende kenmerken ten opzichte van de omringende landen en de EU:

- Nederland heeft naar verhouding de bedrijven met de hoogste waarde aan activa vergeleken met de buurlanden. De Nederlandse land- en tuinbouw is hiermee kapitaalsintensiever dan buurlanden.
- Het inkomen per onbetaalde aje is in Nederland wel iets hoger in vergelijking met België, Vlaanderen en Duitsland. Hiervoor is dus wel meer vermogen nodig. Daarbij ontstaat er een toename van de verdien capaciteit naarmate het bedrijf groter is.
- Vlaanderen heeft al jarenlange ervaring met steun bij vestiging/bedrijfsovername. Het gemiddeld uitgekeerde bedrag is € 50.000 euro waarbij in de regeling onderscheid wordt gemaakt naar de omvang van het bedrijf. De steun varieerde van € 40.000, € 55.000 en € 70.000 (bedrijven met groter verdienvermogen kunnen een

hoger steunbedrag ontvangen). De nieuwe regeling voor de periode 2023-2027 voorziet in steunbedragen van € 40.000, € 70.000 of € 100.000 afhankelijk van de omvang van het bedrijf.

Steunbedrag versus bereik van de regeling

Het beschikbare budget bedraagt circa € 75 mln. gebaseerd op 600 bedrijfsovernames per jaar in de komende GLB periode (2023-2027). Door de gemaakte beleidskeuze om elk bedrijf eenzelfde steunbedrag te geven zal bij een eventueel toenemende steunhoogte per bedrijf steeds minder bedrijven geholpen kunnen worden bij een vast budget van € 75 mln.

Tabel 4.1 De invloed van de hoogte van het steunbedrag op het aantal deelnemers bij vast budget

Steunbedrag	Aantal deelnemers	Gem. aantal per jaar (circa)
25.000 euro	2.986	600
50.000 euro	1.493	300
75.000 euro	995	200
100.000 euro	747	150

Beleidsmatig ligt dan de vraag in welke mate men het vaste budget nog wel of niet wil wijzigingen. Zie ook Discussie hieronder.

4.2 Discussie

Beschikbare budget, vestigingssteunbedrag en aantal begunstigden

Voor de periode kalenderjaar 2023-2027 is in totaal 74,65 mln. euro gereserveerd. Het aantal over te nemen bedrijven in die periode is ingeschat op 2.986 (bijna 600 aanvragers per jaar gemiddeld). Hiermee is per overname 25.000 euro beschikbaar. Hoe hoger het steunbedrag hoe minder aanvragers gebruik kunnen maken bij een vast budget, tenzij het budget wordt verruimd. Gezien de verplichting monitoring tot tussentijdse monitoring kan overwogen worden om dan te bezien of bijsturing van subsidie bedragen wenselijk is.

Vestigingssteun en bedrijfsomvang

Nederland heeft ervoor gekozen om uit te gaan van één en hetzelfde steunbedrag ongeacht de bedrijfsomvang van een bedrijf bij overname. Beschikbare cijfers laten zien dat er grote spreiding is in overnamesommen en hierdoor ook een verschillend effect van steunbedragen voor de bedrijven. Gezien onder andere de ervaring in Vlaanderen met een koppeling tussen omvang van steun en bedrijfsomvang is het aan te raden het gebruik van de regeling het komende jaar (of de komende jaren) te monitoren en hierbij ook de optie om de omvang van steunbedragen te relateren aan de bedrijfsomvang mee te onderzoeken. Op deze manier is er een betere aansluiting mogelijk tussen steunbedrag en wat bedrijfsmatig bij de overname nodig is.

Gebruik van de SVC en SVC+

De Standaardverdien capaciteit (SVC) geeft een beeld van de vergoeding voor de inzet van arbeid en kapitaal dat een bedrijf op basis van standaarden gemiddeld in een jaar behaalt met de agrarische productie. De SVC houdt geen rekening met de rol van overige activiteiten, bijvoorbeeld multifunctionele landbouw zoals zorglandbouw, boerderijverkoop, recreatie, etc. Ook wordt geen rekening gehouden met vergoedingen die boeren ontvangen vanuit overheidsbetalingen (waaronder de GLB-betalingen). Met betrekking tot multifunctionele landbouwactiviteiten kan het dus betekenen dat een bedrijf met een beperkte agrarische activiteit met de nadruk op de verbredingstak qua omzet onder de grens van 15.000 euro SVC blijft en zo niet in aanmerking komt voor vestigingssteun. Momenteel loopt er in opdracht van het ministerie. van LNV een project waarbij in het kader van het NPLG wordt onderzocht of de SVC niet kan worden uitgebreid met overige inkomsten en overheidsbetalingen (GLB) tot een perspectiefindicator SVC+. Wanneer er een SVC+ beschikbaar komt, dan is het advies om deze indicator te gaan gebruiken als criterium voor economisch perspectief.

Bronnen en literatuur

Geraadpleegde bronnen:

NAJK

Alfa accountants en adviseurs

Flynth accountants en adviseurs

Rabobank

Ministerie van Landbouw en Visserij – Vlaanderen

Literatuur:

Berkhout, P., A. Eweg, A. Jellema, H. van der Meulen en G. Venema, 2021. Analyse van de landbouw en het landelijk gebied in Nederland: een SWOT-analyse. Wageningen, Wageningen Economic Research, Rapport 2021-075.

Berkhout, P., A. van Doorn, H. van der Meulen, G. Tacken, G. Venema en T. Vogelzang, 2019. De landbouw en het landelijk gebied in Nederland in beeld – een houtskoolschets van de SWOT voor het GLB. Wageningen, Wageningen Economic Research, Rapport 2019-058.

Silvis, H.J. en M.J. Voskuilen, 2019. Akkerbouwbedrijven: schaalvergroting en intensivering. Wageningen Economic Research, Notitie 2019-127.

Silvis, H.J. en M.J. Voskuilen, 2020. Melkveebedrijven: steeds groter en intensiever. Wageningen Economic Research, Notitie 2020-033.

Bijlage 1 Besparing op rente en aflossing

Tabel B1.1 Besparing op rente en aflossing vreemd vermogen bij diverse hoogtes van vestigingssteun

Aanname: er wordt vreemd vermogen aangetrokken bij bedrijfsovername, geen inflatiecorrectie toegepast
Rente per jaar: 4%
Aflossing in: 20 jaar

Vestigingssteun	Rente	Aflossing	Rente	Rente	Rente	Rente	Rente	Rente	Rente	Rente	Rente	Rente	Rente	Rente	Rente	Rente	Rente	Rente	Rente	Rente	Rente
	jaar 1	per jaar	jaar 2	jaar 3	jaar 4	jaar 5	jaar 6	jaar 7	jaar 8	jaar 9	jaar 10	jaar 11	jaar 12	jaar 13	jaar 14	jaar 15	jaar 16	jaar 17	jaar 18	jaar 19	jaar 20
€ 25.000	€ 1.000	€ 1.250	€ 950	€ 900	€ 850	€ 800	€ 750	€ 700	€ 650	€ 600	€ 550	€ 500	€ 450	€ 400	€ 350	€ 300	€ 250	€ 200	€ 150	€ 100	€ 50
€ 50.000	€ 2.000	€ 2.500	€ 1.900	€ 1.800	€ 1.700	€ 1.600	€ 1.500	€ 1.400	€ 1.300	€ 1.200	€ 1.100	€ 1.000	€ 900	€ 800	€ 700	€ 600	€ 500	€ 400	€ 300	€ 200	€ 100
€ 75.000	€ 3.000	€ 3.750	€ 2.850	€ 2.700	€ 2.550	€ 2.400	€ 2.250	€ 2.100	€ 1.950	€ 1.800	€ 1.650	€ 1.500	€ 1.350	€ 1.200	€ 1.050	€ 900	€ 750	€ 600	€ 450	€ 300	€ 150
€ 100.000	€ 4.000	€ 5.000	€ 3.800	€ 3.600	€ 3.400	€ 3.200	€ 3.000	€ 2.800	€ 2.600	€ 2.400	€ 2.200	€ 2.000	€ 1.800	€ 1.600	€ 1.400	€ 1.200	€ 1.000	€ 800	€ 600	€ 400	€ 200

Vestigingssteun	Rente en aflossing																				
	jaar 1	jaar 2	jaar 3	jaar 4	jaar 5	jaar 6	jaar 7	jaar 8	jaar 9	jaar 10	jaar 11	jaar 12	jaar 13	jaar 14	jaar 15	jaar 16	jaar 17	jaar 18	jaar 19	jaar 20	cum. 20 jaar
€ 25.000	€ 2.250	€ 2.200	€ 2.150	€ 2.100	€ 2.050	€ 2.000	€ 1.950	€ 1.900	€ 1.850	€ 1.800	€ 1.750	€ 1.700	€ 1.650	€ 1.600	€ 1.550	€ 1.500	€ 1.450	€ 1.400	€ 1.350	€ 1.300	€ 35.500
€ 50.000	€ 4.500	€ 4.400	€ 4.300	€ 4.200	€ 4.100	€ 4.000	€ 3.900	€ 3.800	€ 3.700	€ 3.600	€ 3.500	€ 3.400	€ 3.300	€ 3.200	€ 3.100	€ 3.000	€ 2.900	€ 2.800	€ 2.700	€ 2.600	€ 71.000
€ 75.000	€ 6.750	€ 6.600	€ 6.450	€ 6.300	€ 6.150	€ 6.000	€ 5.850	€ 5.700	€ 5.550	€ 5.400	€ 5.250	€ 5.100	€ 4.950	€ 4.800	€ 4.650	€ 4.500	€ 4.350	€ 4.200	€ 4.050	€ 3.900	€ 106.500
€ 100.000	€ 9.000	€ 8.800	€ 8.600	€ 8.400	€ 8.200	€ 8.000	€ 7.800	€ 7.600	€ 7.400	€ 7.200	€ 7.000	€ 6.800	€ 6.600	€ 6.400	€ 6.200	€ 6.000	€ 5.800	€ 5.600	€ 5.400	€ 5.200	€ 142.000

voordeel op r en a bij € 100 k steun t.o.v. € 25k steun is: € 106.500

Bijlage 2 Overzicht marge voor overname

In deze bijlage zijn de economische uitgangspunten weergegeven van de geselecteerde bedrijven uit het Bedrijveninformatienet voor de overname.

Deze economische uitgangspunten uit deze bijlage zijn gebruikt voor het indicatief weergeven van de verwachte economische invloed van de vestigingssteun bedragen op de marge in Tabel 2.6.

Het gaat hierbij om de gemiddelde economische uitgangspunten voor overname over alle sectoren heen en in de melkveehouderij in deelgroepen over de afgelopen 11 jaar.

Tabel B2.1 Gemiddelde marge opbouw voor bedrijfsovername over periode 2010-2021

Voor bedrijfsovername	Alle groepen	Melkvee klein	Melkvee middel	Melkvee groot
Omzet	€ 578.233	€ 282.446	€ 535.073	€ 1.001.996
Totale operationele kosten	€ 373.989	€ 154.094	€ 318.692	€ 561.118
EBITDA	€ 204.244	€ 128.352	€ 216.380	€ 440.878
Afschrijvingen	€ 77.180	€ 39.103	€ 74.471	€ 143.211
Bedrijfsresultaat (= EBIT)	€ 127.064	€ 89.249	€ 141.909	€ 297.667
Rente	€ 39.134	€ 30.053	€ 46.781	€ 54.811
Winst voor belasting (= EBT)	€ 87.930	€ 59.197	€ 95.128	€ 242.856
Privé uitgaven + belasting (buiten beschouwing gelaten)	€ -	€ -	€ -	€ -
Resultaat voor belasting voor bedrijfsovername	€ 87.930	€ 59.197	€ 95.128	€ 242.856
Leningen voor bedrijfsovername	€ 1.135.717	€ 615.951	€ 1.375.303	€ 2.302.031
Debt to EBITDA voor bedrijfsovername	5,56	4,80	6,36	5,22
Betalingscapaciteit (= EBITDA)	€ 204.244	€ 128.352	€ 216.380	€ 440.878
Rente	€ 39.134	€ 30.053	€ 46.781	€ 54.811
Aflossingen	€ 32.305	€ 11.777	€ 26.296	€ 44.014
Marge	€ 132.805	€ 86.523	€ 143.303	€ 342.052
Marge in % van de omzet	23,0%	30,6%	26,8%	34,1%

Wageningen Economic Research
Postbus 29703
2502 LS Den Haag
T 070 335 83 30
E communications.ssg@wur.nl
wur.nl/economic-research

RAPPORT 2023-059

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 7.200 medewerkers (6.400 fte) en 13.200 studenten en ruim 150.000 Leven Lang Leren-deelnemers behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

To explore
the potential
of nature to
improve the
quality of life

Wageningen Economic Research
Postbus 29703
2502 LS Den Haag
T 070 335 83 30
E communications.ssg@wur.nl
wur.nl/economic-research

Rapport 2023-059
ISBN 978-94-6447-674-3

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 7.200 medewerkers (6.400 fte) en 13.200 studenten en ruim 150.000 Leven Lang Leren-deelnemers behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.
